

## ՀԱԼԷՊԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԸ Աղջկանց եւ Մանչերու Դպրոցներ, 1876-1919

ՅԱԿՈԲ ԶՈԼԱՔԵԱՆ

Հալէպի հայ գաղութը կրթական մարզի մէջ դարերու աւանդութիւն ունի: Ս. Աստուածածին եւ առաջնորդանիստ Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցիներու շրջափակին մէջ ԺԶ-ԺԷ դարերուն գործող Դպրատունը կամ Դասատունը եղած է ոչ միայն սովորական իմաստով միջնադարեան դպրոց մը, այլեւ հայ գրչութեան գաղթավայրի յայտնի կեդրոններէն մէկը, որմէ մեզի հասած են աւելի քան 200 ձեռագիր մատեաններ: Դասատունը հաւանաբար գործած է նաեւ հետադայ դարերուն, սակայն մեծապէս կորսնցուցած ըլլալով իր նախկին փայլքն ու կարեւորութիւնը՝ վերածուած է տէր-թողիկեան տիպի վարժնոցի մը:

1840-ական թուականներէն սկսեալ դպրոցական գործի մէջ խանդավառ միջոցառումներ կը կատարուին: Մինչեւ նոր գաղութի կազմաւորումը (1918 թ.)՝ Հալէպի մէջ կը գործեն տասնեակ մը հայկական վարժարաններ: Անոնց մէջ իր կարեւոր տեղն ունի Ազգային Ներսէսեան Ուսումնարանը՝ իր աղջկանց եւ մանչերու վարժարաններով:

Ազգային Սահմանադրութեան ստեղծած համընդհանուր եռանդուն միջնորդութիւն մէջ, ժամանակի առաջնորդներն ու տեղապահները աւելի ո

կազմէ առաջին Գաւառական ժողովը, որ կ'ընտրէ կրօնական եւ քաղաքական ժողովները: Շուրջ վեց ամսուայ աշխատանքէ մը ետք, Քաղաքական ժողովի աջակցութեամբ՝ ան հիմնովին կը բարեփոխէ ազգ. վարժարանը, զոր ի պատիւ Ներսէս Պատրիարք Վարժապետեանի՝ կը կոչէ Ներսէսեան Ուսումնարան: Ուսումնարանը իր դռները կը բանայ 21 Փետր.ի 1878 թ.ին, ինչ որ կ'երեւի տեղապահ Վարդապետին կողմէ Պատրիարք հօր ուղարկուած նամակի բովանդակութենէն<sup>1</sup>:

Նեսէսեան Ուսումնարանը՝ մինչեւ 1890-ական թուականներու կէսերը, բարեկարգութեան համար սուր վիճաբանութիւններու առարկայ կը դառնայ, սակայն լուրջ յառաջդիմութիւն մը չ'արձանագրեր. աշակերտութեան թիւը միշտ սահմանափակ է, ուսուցչակազմը՝ անբաւարար, ուսման մակարդակը նախակրթարանի տարրական դասարաններէն աւելի չի բարձրանար: Բայց յիշեալ թուականներէն ետք, մինչեւ վերջ, իբրեւ բարձրագոյն նախակրթարան կամ միջնակարգ վարժարան (իտատիէ)՝ կ'ապրի իր ամենէն ծաղկուն շրջանը ու կու տայ շրջանաւարտներ: Ասոր համաձայն ալ Ներսէսեան Ուսումնարանի պատմութիւնը կարելի է ներկայացնել երկու շրջաններով:

## Ա. ՇՐՋԱՆ

փանեալի եւ Նիկողոս Մարգարեան՝ «առաջին կարգի ազգայիններէն»<sup>4</sup>։ Նոյն թուին կը բացուի նաեւ Ուսումնարանի գրադարանը՝ Ներսէս Պատրիարք Վարժապետեանի Պոլսէն նուէր առաքած գիրքերով<sup>5</sup>։

Յակոբ Թ. Վրդ. Արսլանեանի կողմէ եւ Պոլսոյ Պատրիարքարանի իսկ յանձնարարութեամբ կատարուած այս փոփոխութիւնները բաւարար չեն նկատուիր։ Նոր նշանակուած առաջնորդական տեղապահ Մովսէս Ծ. Վրդ. Կէօմրիւկճեանի նախագահութեամբ կայացած՝ 28 Օգոստոսի, 1877 թ. ին Ազգային Գաւառական Ընդհանուր Ժողովի բացման հանդէսին, ատենաբան հիւր մը, Պարսկաստանէն վերադարձած մի ոման Նազարէթ, ցաւ կը յայտնէ Վարժարանին խեղճ վիճակին համար ու ժողովէն՝ զայն բարելաւելու միջոցներ ձեռք առնել կը խնդրէ<sup>6</sup>։

Հալէպէն նամակագիր մը՝ (\*\*\*), հետեւեալ չափազանցութեամբ կը ներկայացնէ վիճակը. «Վարժարանը տակաւին սպանդարան մ'է, ուր աշակերտներն ազգի եւ մարդկութեան օգտակար անդամներ լինելու տեղ հրէշներ կ'ըստնան։ Ո՛չ օրինաւոր ժողով ունի, ոչ վարչութիւն»<sup>7</sup>։ Ասոր պատասխանատուն, դարձեալ ըստ նամակագրին, «

լաւումը հնարաւոր կը նկատէ միայն, երբ «արտաքին անկախ ոյժ մը Արարատեան ընկերութեան նման», իր վրայ վերցնէ գործի կազմակերպումը<sup>9</sup>:

1880 թ.-ի Փետրուարին տեղի կ'ունենան Գաւառական Ժողովի յաջորդական նիստերը, որոնց հիւրաբար կը նախագահէ Սսոյ Աթոռի Քէֆ-սիգեան Կաթողիկոսը, իսկ ատենապետութիւնը կը վարէ Կիրակոս Ղազանճեանը<sup>10</sup>: Սա առաջին իսկ նիստին «կ'առաջարկէ բարեկարգել, զարգացնել վարժարանը, ապահովել ազգային կալուածներու եկամուտները, բանալ ընթերցարան, կազմել ընկերութիւններ եւ հոգածու ըլլալ ներսէս Պատրիարք Վարժապետեանի նախաձեռնութեամբ հաստատուած Միութեան Հայոց Ընկերութեան, Կիլիկեան Ընկերութեան մասնաճիւղ մը հաստատել եւ ի սրտէ աշխատիլ ազգային ամէն տեսակի յառաջդիմութեանց»<sup>11</sup>:

Կիրակոս Ղազանճեան 1880 թ.-ի սկիզբը գործով Հալէպ գտնուող յայտնի հայ մըն է, Երզնկայէն, ուր ալ ստացած է իր հիմնական կրթութիւնը: Ան սահմանադրական կարգերու ջերմ հաւատաւոր մը, տարածող մը, պետական եւ ազգային ազդեցիկ յարաբերութիւններու տէր անձնաւորութիւն մըն է, իր եղբօր՝ Յարութիւնի հետ:

րու մէջ ապրող հայկական կեանքի մը հետ գործ ունէր: Իրեն անծանօթ չեն տեղւոյն հակամարտութիւնները, որոնց մէջ գործող ուժերու մասին հետեւեալ պատկերը կու տայ. «Հարուստ եւ յառաջադէմ ազգայինք կան, ոմանք միապետական բնութիւն ունենալով կամ գործի չեն խառնուիր կամ եթէ խառնուին՝ ժամանակին հետ չեն կրնար ընթանալ, ոմանք փառք եւ շահ փնտռելով միայն իրենց անձը կ'մտածեն, ոմանք ալ տգէտ եւ ազգային մտածում չունին. փոքր մաս մը կայ որ ի սրտէ կ'ջանան, բայց սակաւթիւ ըլլալով չեն կրնար գործ մը առաջ տանիլ: Արհեստաւորները ընդհանրապէս խաղաղասէր մարդիկ են, բայց ոմանք կ'վախնան հարուստներէն, ոմանք գործիք եղած են, իսկ ողջամիտ մաս մը կայ, եւ այս ալ կերպով մը ճշուած է: Պանդուխտներու մեծ մասը ազգասէր է եւ առատ տուրք կ'վճարէ ազգին, բայց մինչեւ ցարդ ազգային գործերէ ձեռնպահ կ'մնայ: Վերջապէս խղճալի վիճակ մը ունի Հայէպը»<sup>12</sup>:

Ահաւասիկ այս իրադրութեան մէջ, Կիրակոս Ղազանճեան, վերին ամակագրին նման, դպրոցական գործի յառաջդիմութիւնը կարելի կը գտնէ միայն արտաքին ուժի մը հսկողութեան պարագային, միշտ նկատի ունենալով Պոլսոյ Կիլիկեան Ընկերութ

աղջիկներուն, իսկ Ս. Աստուածածին եկեղեցին վերածել մանչերու վարժարանի: Մէկ թաղի ու բակի մէջ իրար կից երկու եկեղեցիներու գոյութիւնը անկարգութիւններ կը պատճառէր քաջանաներուն եւ ժողովուրդին մէջ: Ս. Աստուածածին եկեղեցին աւելորդ կը նկատուի<sup>15</sup>: Ըստ երեւոյթին, այս առաջարկը մեծ վիվուբ կը ստեղծէ, յաջորդ նիստին կը հասնի լուր այն մասին, թէ կարգ մը կիներ ժողով կը գումարեն, ու իրենց կրօնական զգացումին վիրաւորանք կը նկատեն եկեղեցին այս նպատակով գործածելը: «Ես կը զարմանամ,— կը յայտնէ ատենապետը,— որ Վեհ. Կաթողիկոսի, կրօնականի եւ գաւառականի բովէն անցնելիք խնդրոյ մը չուրջ այժմէն դիտողութիւն կ'ըլլայ եւ այն ալ չորս-հինգ տիկիներու կողմէ, որ հաւանաբար գրեւ-կարգալ ալ չեն գիտեր, ուստի կը խնդրեմ, որ նման խնդիրներու առթիւ խոհեմութեամբ վարուինք եւ թոյլ չտանք չարամիտներուն, որ ազգին յառաջդիմութեան բարի գործերը խափանելու չար մտադրութեամբ, երթան գրգռեն բարեպաշտ եւ կրօնասէր ռամիկ ժողովուրդը ու տիկիները»<sup>16</sup>: Ու մաղթանք կ'ըլլայ, որ Հալէպի հայ կանայք ալ նուիրուին կրթական գործի յառաջդիմութեան, ընկերութիւն մը կազմեն ու աշխատին բարձրացնել ա

որոշում առնել<sup>19</sup>։ Յետ քննութեան կը տեսնուի, որ 12,000 օսմ. ոսկի արժէքով ազգապատկան կալուածներ կան։ Անոնց տարեկան եկամուտը եղած էր 380 օսմ. ոսկի, որ նախապէս չարաշահուած է. դպրոցը չէ օգտուած անկէ պէտք եղած չափով։ Կը յայտնուի, որ այդ տարին 400 օսմ. ոսկի կապալով վարձող կայ։ Կ'որոշուի 200 օսմ. ոսկին յատկացնել դպրոցին<sup>20</sup>։ Ուրիշ տեղ մը կը յայտնուի, թէ անկէ առաջ ազգային կալուածներու եկամուտէն միայն 80 ոսկին յատկացուած է Ուսումնաբանի երկու բաժիններու ծախսերուն<sup>21</sup>։ Ասոր դիմաց զաւառականի քուէարկած 200 ոսկին գործադրութեան պարագային լուրջ բարելաւում մը կ'ենթադրէ։

**ԴՊՐՈՑԱԿԱՆ ՈՒ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀՍԿՈՂՈՒԹԻՒՆ**— Կաթողիկոսը, սահմանադրական ոգիին համաձայն, կ'առաջարկէ կազմել նոր Ուսումնական Խորհուրդ մը՝ Հալէպի հայ ուսումնական մարդոցմէ։ Կիրակոս Ղազանճեան կ'առարկէ՝ յայտնելով որ ուսումնական Խորհուրդ մը ստեղծելու համար յարմար անձերը Հալէպի մէջ կարելի չէ գտնել, որովհետեւ «Ուսումնական Խորհուրդի անդամները տեսուչներուն չափ եւ աւելի հմտութիւն ունենալու են»։ Դպրոցը «Խելացի ու վսեմ տնօրինութեամբ» կառավարուելու համար՝ կ'առաջարկէ զայն դ

լալ, թէ սոյն կալուածները սահմանուած են ազգ. վարժարանին եւ թէ Կաթողիկոսը իրաւունք չունի կալուածոց միջամտելու: «Պատմութիւն Հալէպի Հայոց»ը յստակ կերպով չի յայտնեւ, թէ ինչ կալուածներ են ասոնք: Կարելի է մտածել թէ վերեւ յիշուած 200 օսմ. ոսկի տարեմուտը ապահովող կալուածները՝ նիստի մը ընթացքին, ժողովին կողմէ դպրոցին սահմանուած ըլլալու որոշում առնուած է: Դպրոցը Կիլիկեան Ընկերութեան հսկողութեան յանձնուելով այդ կալուածներու հսկողութիւնն ալ ինքնաբերաբար պիտի անցնէր անոր: Կաթողիկոսը թեմական այդ կալուածները կաթողիկոսութեան վերահսկողութենէն դուրս չձգելու միտումով ալ՝ այդպիսի կէտ մը անցուցած ըլլալու է իր նախագահած վերջին ժողովին: Ընդ որում, Քէֆսիզեան Կաթողիկոս այդ ժողովին փափաք կը յայտնէ, որ ազգային կալուածները աճուրդով վարձու տալու սովորութիւնը շարունակուի, եւ Գաւառական ժողովը չզլանայ իր հսկողութիւնը ընել կալուածներուն վրայ<sup>23</sup>:

Հակառակ 1880 թ.ի Գաւառականի նիստերուն առնուած որոշումներուն՝ դպրոցը քիչ բարեփոխութիւններու կ'ենթարկուի, ու առնուած որոշումները՝ ըստ երեւոյթին, մեծ մասով չեն իրագործուիր: Հարցը այն էր, որ Հալէպի մէջ դեռ ի զօրու էր այնպիսի ճ

ընդդիմադիր «հին կուսակցութեան» պատասխանատուն կը նկատեն Կաթողիկոսը. «Բերիոյ ազգայնոց երկպառակութեան եւ հետեւաբար յետադիմութեան պատճառ՝ մանաւանդ Կիլիկիոյ ներկայ Վեհափառ Կաթողիկոսն եղած է, կ'ըսուի, որ երբեմն-երբեմն գալով քաղաքս, փոխանակ հայրաբար եւ անձնուիրութեամբ ժողովրդեան ճշմարիտ շահուց համաձայն ընթացք մը բռնելով, անոր զաւակաց դաստիարակութեան կենսական եւ սրբազնագոյն գործին մղում տալու, ընդհակառակն, իւր անձնական շահուց գծում տեսակէտով գործած է միշտ եւ գրեթէ յաջողած է ամէն անգամ, երբ ժողովուրդը կրցած է բաժնել իրարմէ»<sup>25</sup>:

Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը առաւելաբար իր Կաթողիկոսական Աթոռին շահն ու հեղինակութիւնը պիտի պահպանէր, ճիշդ ատոր մէջ տեսնելով իր վիճակին մէջ մտնող Կիլիկիոյ, Մարաշի եւ Հալէպի հայոց կրթական ու դպրոցաշինական գործին բարելաւումը: Կաթողիկոսը իր Աթոռին հետզհետէ անշքացող իշխանութիւնը վերականգնելու համար պիտի գործակցէր տեղական հին ուժերուն: 1880 թ.ի Սեպտեմբերին, «Արեւելեան Մամուլ»ը աւելի իրապաշտօրէն կը ներկայացնէ կացութիւնը գրելով. «Ազգային Կեդրոնական Վարչութիւնն՝ որ Կիլիկիոյ իրաց այս վիճակին գլխաւորապէս պատասխանատու է՝ միշտ

Այս իրադրութեան մէջ Ազգ. Նեսէսեան Ուսումնարանը, իր աղջկանց եւ մանչերու վարժարաններով, չէր կրնար նախանձելի վիճակ մը ունենալ իր տեսչութեամբ, դպրոցական կահոյքներով եւ ուսման մակարդակով: Դիտելի է որ աղջկանց վարժարանի յատակը դեռ փսիաթ մըն ալ չկայ, աշակերտուհիները տունէն բերած իրենց օթոցներուն վրայ գետին նստած դասաւանդութիւն կ'ընեն: Միակ նորութիւնը կ'ըլլայ Տիկնանց Մարիամեան Ընկերութիւնը, որ կը հիմնուի 1882 թ. ի Նոյեմբերի 1-ին: 1883 թ. ի Փետրուարի 10-ին, ընկերութիւնը դպրոցին կը հայթայթէ չորս կտոր փսիաթ<sup>28</sup>:

Այս շրջանին, դպրոցի ուսուցչական կազմերու մասին կան հետեւեալ տեղեկութիւնները. Կիրակոս Ս. Ղազանճեան՝ «Հալէպ» վերնագրուած տեղագրական յօդուածին մէջ (1880 թ.) կը գրէ. «Բնիկ եւ պանդուխտ վարժապետներ եւ Տ. Վ. Զօրեան վարժուհին կ'աշխատին անձնուիրութեամբ»<sup>29</sup>: Տիկին Վարդուհի Զօրեան եղած է Հալէպի ազգ. վարժարանին առաջին ուսուցչուհին, 1880 թ. ին պաշտօնի անցած: 1876 թ. էն ի վեր տաճկագիտութեան ուսուցիչ է Առաքել Աճէմեանը, որ նաեւ Գաւառական Ժողովի անդամ է: 1880 թ. ին Թաղէոս Քահանան ուսուցի

աշխարհականի մը կը վստահուի դպրոցին ընդհանուր տեսչութիւնը, ազգ․ իշխանութիւնը ներկայացնող անձի մը գործակցութեամբ: Դիտելի է, որ նախորդ տարուայ 10 հոգիները պաշտօնէութեան յատկացուած ամսական 10 օսմ․ ոսկի ամսաթոշակին դիմաց՝ նորեկին կը յատկացուի 3 ոսկի: Սա դպրոցը բարեկարգելու ճիգի մը կ'ակնարկէ: Ուսուցիչներուն կը վճարուէր 12 ամսավճար, որ կ'երեւի Տիկին Վարդուհի Զօրեանին տարեկան 12 ոսկի վճարելու յիշատակութենէ մը<sup>33</sup>:

Ազգային իշխանութիւններուն նիւթ կը դառնայ մանուկներուն անխաթար դաստիարակութիւնը, օտար քաղաքի մէջ՝ անոնց բարոյականին վրայ ամառնային արձակուրդներուն ձգած ժխտական ազդեցութիւնը, հաւանաբար նաեւ նորեկ ընտանիքներուն փոքրիկներուն քով հետզհետէ ծաւալող արաբախօսութիւնը: Հին ընտանիքները՝ անունով, բարքով ու լեզուով արդէն արաբացած էին: Դեռ 1880 թ․ին Կիրակոս Ս․ Ղազանճեան ասոր անդրադառնալով կը գրէ․ «Նոյնիսկ հին հայոց վարժարանի (իմա՝ Ներսէսեանը, Յ․ Զ) տղայք կը խօսին ընդ միմիանս արաբերէն եւ ընդ տղայոց անուններն ալ իրենց ծնողաց անունին նման Եուսուֆ, Իպրահ

Պէյլանէն եւ այլն, որոնց ընտրութեամբը, կը յուսացուի թէ մօտերս ամէն ինչ օրինաւոր եւ ազգաշահ շաւղի մը մէջ կը մտնէ»<sup>36</sup>:

Կրթական կեանքի բարեւաւումը զաղութի հիմնական ընելիքն է: Քաղաքական ժողովը կ'առաջացնէ տնտեսական եւ ուսումնական խառն խորհուրդ մը: Կը թուի թէ «կրթական խնդիրն այս անգամ լրջօրէն ձեռնարկուի առնուի, եթէ արտաքոյ կարգի արգելքներ յերեւան չգան»<sup>37</sup>: Նամակագիրը, որ 1879 թ.ի նոյն Պետրոս Պեղիբեանեանը կրնայ ըլլալ, խօսքն ուղղելով Հալէպի հայոց կոչ կ'ընէ միութեան, ու յատկապէս կրթական գործին վրայ ծանրանալով, կը գրէ. «Դարձուցէք ձեր ակնարկը մի անգամ զձեզ շրջապատող ազգաց եւ ժողովրդոց վրայ եւ տեսէք թէ նոքա որպիսի միաբան ջանիւք եւ կրթասիրութեամբ իրենց վարժարանները բարեկարգ եւ յառաջադէմ վիճակի մէջ յառաջ վարել կը ճգնին, այնպէս որ կը նախանձիք դուք, գիտեմ, եւ կը փութաք ձեր զաւակներն ալ անոնց-օտար-վարժարաններն յղել, ուր անոնք բոլորովին օտար կրթութիւն մը կ'ըստանան իրենց

Նոյն 1889 - 1890 տարեշրջանին Ուսումնարանը կ'ունենայ եօթ հոգի-  
նոց հոգաբարձական կազմ մը. Յակոբ Քհն. Տէր Յովհաննէսեան՝ նա-  
խագահ, Գառնիկ Ալեքսանդր՝ ատենապետ, Աղեքսանդր Ստեփանեան՝  
գանձապահ, Ճրճի Թիւֆէնկճեան, Ռաֆայէլ Մինասեան եւ Սեդրակ  
Եկաւեան: Յակոբ Քհն. Տէր Յովհաննէսեան կը նշանակուի տեսուչ՝  
նախկին տեսուչ Առաքել Աճէմեանի փոխարէն: Դպրոցը կը նորոգուի  
ու կը կահաւորուի, հաւանաբար այս տարուին է կը սկսի նստարան-  
գրասեղանի օգտագործումը: 300 դհկ. ամսաթուղով Այնթապէն  
ուսուցիչ կու գայ Յակոբ Քուփէլեան: Կը հրաւիրուի նաեւ երաժիշտ  
մը, որ չուտով կը հրաժարեցուի: Կը կանոնաւորուին նաեւ Ուսում-  
նարանի ներքին աշխատանքները: Նոր տեսուչը կը պատրաստէ դպրո-  
ցին ներքին կանոնադրութիւնը<sup>42</sup>:

Մովսէս Վրդ. Կէօմրիւկճեանի առաջնորդութիւնը կը վերջանայ 1894  
թ.ին: Իր օրով զգալապէս բարեկարգուած Ուսումնարանը մինչեւ 1915  
թ. անխափան յառաջդիմութեան մէջ է: Պետրոս Վրդ. Ներկարարեանի  
պաշտօնավարութեան օրով (1894-1904 թթ.)<sup>43</sup> կը սկսի Վարժարանի  
զարգացման երկրորդ շրջանը:

թիւն մը, որ կը կանգնի Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցւոյ հարաւ-արեւելեան բակին մէջ, 1897 թ.ին<sup>44</sup>:

Կրթական աշխատանքը յատուկ խնամքի առարկայ կը դառնայ յատկապէս 1897 թ.էն սկսեալ, երբ հոգաբարձութեան կազմի անդամ կ'ընտրուի մտաւորական յակումներով ծանօթ՝ Իսկէնտէր Գարաճեանը (1867 - 1919 թթ.), որ այդ պաշտօնը կը վարէ մինչեւ վերջ: Որդին է հոետոր Մանուկ Գարաճեանի, որուն անդրադարձանք քիչ առաջ: Իսկէնտէր Գարաճեան ուսած է Հալէպի ազգ. Վարժարանին մէջ, բայց ինքնաշխատութեամբ լայն զարգացում ձեռք բերած: Ան «Այծեամ» եւ «Ա. Մ. Սեւեան» գրչանուններով երբեմն աշխատակցած է «Բիւզանդիոն», «Արեւելեան Մամուլ» եւ «Հանդէս Ամսօրեայ» թերթերուն: Օրը օրին հետեւած է Ուսումնարանին աշխատանքներուն եւ յատկապէս իր չնորհիւ է, որ կարգ մը նորութիւններ կը մտնեն անկէ ներս: Այսպէս.

ԿՐԹԱԹՈՇԱԿ— 1897 թ.ին առաջին անգամ ըլլալով աշակերտներէն թոշակ կը պահանջուի: Մինչ այդ դպրոցը «ազգային կալուածներու վտիտ եկամուտովը կը կառավարուէր. ժողովուրդը այ

կը յիշուի որ Պատերազմէն առաջ դպրոցի տարեծախսը տարուբերած է 150-200 օսմ. ոսկիի միջեւ, զոր կարելի չէ եղած գոցել աշակերտական գանձումներէն: Տարեծախսին հազիւ կէսէն մինչեւ երեք քառորդը կարելի եղած է ապահովել այդ ձեւով: Գոյացած բացը գոցած է Տնտեսական Խորհուրդը<sup>48</sup>:

**ՄԱՆԿԱՊԱՐՏԷԶ**— Իսկէնտէր Գարաճեանի ջանքերով Ուսումնարանը կ'ունենայ իր մնայուն եւ առանձին մանկապարտէզը, որ սկզբնական շրջանին չէ կրցած ունենալ որակաւոր ու որոշ փորձառութիւն ունեցող մանկապարտիզպանուհիներ: Ի. Գարաճեան ի'նք ուսուցչուհիին մանկավարժական դասեր կու տայ, կը ծրագրէ անոր աշխատանքը, կը վարժեցնէ ու կ'ապահովէ գործին յարատեւութիւնը<sup>49</sup>:

**ԱՇԱԿԵՐՏՈՒԹԻՒՆ**— Զգալապէս կ'աւելնայ աշակերտութեան թիւը. ասոր մէջ զգալի յաւելում մը կ'ընեն 1895-1896 թթ.ի ջարդերուն Հալէպ ապստանած երկրացի ընտանիքներու փոքրիկները: Պանդուխտ ընտանիքներու պատճառով տարուէ տարի որոշ տեղաշարժի ենթարկուած է թիւը: 1915 թ.էն առաջ կը նշուի, որ Ո

տայ, թէ նոյն տարեշրջանին Ուսումնարանը ունեցած է 526-էն աւելի աշակերտութիւն: Այսպէս, ինչպէս կ'երեւի, դպրոցը անհամեմատ ամ մը արձանագրած է 1880 թ.ի ընդամէնը 80 հոգինոց աշակերտութեան դիմաց: Ուսումնարանի բարեկարգութիւնը իրեն քաջած է ոչ միայն փողոց ու արհեստանոց իջած մանուկները, այլեւ շատերը քաղաքի օտար վարժարանները յաճախողներէն, այդպիսով կանխարգելով նորեկ բազմաթիւ ընտանիքներու փոքրիկներուն արարախօսութիւնը, եւ որ աւելի կարեւոր է, արարախօս բնիկներուն՝ հայերէնախօսութեան վարժեցուցած: 1906 թ.ին, Ա. Մ. Սեւեան կը գրէ. «7-8 տարիէ ի վեր ազգային վարժարանները յաճախող նորեկուկ արարախօս պճլիկներն ո'չ միայն հայերէնը բաւական կը հասկնան ու կը խօսին, այլ թէ գաղափարային ոեւէ խնդիր մը աւելի վերջինով կրնան բացատրել քան առաջինով»<sup>53</sup>:

**ՏԵՍՈՒՉՆԵՐԸ**— Նախապէս՝ Ներսէսեան Ուսումնարանի տեսչութիւնը, բացի երկու պարագայէ, կը վարէին հոգեւորականներ՝ քահանայ հայրեր, առաջնորդական տեղապահներ կամ առաջնորդներ. ասիկա կ'ըլլար պարզապէս անոր համար որ խնայուէր դուրսէն հրա

չական Մարմին մը կը վարէ աշխատանքը, իսկ գարնան՝ տնօրէն կը նշանակուի Ֆրանկիւլ Պագրըճեան<sup>54</sup>:

Մանչերու վարժարանի տեսուչը վարած է Ոսումնարանի ընդհանուր տեսչութիւնը: Աղջկանց վարժարանի տեսչուհին եղած է անոր ներկայացուցիչը, ու հսկած իր բաժնին ներքին աշխատանքներուն միայն:

**ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ**— 1890-ական թուականներուն ուսուցչական կազմերու ամբողջական ցանկեր չեն պահուած, կը յիշուի Պերճ անունով սիրուած ուսուցիչ մը միայն<sup>55</sup>: 1901 - 1902 տարեշրջանին Ուսումնարանը ունի 18 հոգինոց ուսուցչակազմ մը՝ 12 այր, 6 կին: 1903 - 1904 տարեշրջանին, տասնեակ տարիներու դադարէ մը ետք, կրկին պաշտօնավարութեան կը սկսի «վաստակաւոր ուսուցիչ» Կարապետ Կարիկեանը, որ աւանդած է հայերէն, ֆրանսերէն եւ այլ նիւթեր: Ուսուցիչ մնացած է մինչեւ վերջ<sup>56</sup>: Շուրջ տասը տարի կրօն դասաւանդած է Յարութիւն Աւագ Քհն. Եսայեանը: 1912 - 1913 տարեշրջանին նախակրթարանի Ա.-Ե. կարգերու ուսուցիչներ են

է եզրակացնել, որ Ներսէսեան Ուսումնարանը մամկապարտեզէն զատ ունեցած է նախապատրաստական եւ նախակրթարան բաժիններ: Մանկապարտեզը եղած է երկսեռ, իսկ նախապատրաստականն ու նախակրթարանը՝ միասեռ, աղջկանց եւ մանչերու առանձին վարժարաններով: Նախապատրաստականը ունեցած է Ա, Բ, Գ, դասարաններ: Նախակրթարանը ունեցած է վեց դասարաններ՝ երեք բաժիններով, տարական նախակրթարան՝ Ա. եւ Բ. դասարաններ, միջին նախակրթարան՝ Գ. եւ Դ. դասարաններ, բարձրագոյն նախակրթարան՝ Ե. եւ Զ. դասարաններ: Նախապատրաստականն ու նախակրթարանը միասնաբար ունեցած են 9 դասարաններ: Ուսման այս ծրագրով Ուսումնարանը լրիւ բարձրագոյն նախակրթարան է կամ միջնակարգ վարժարան, եւ ինչպէս ակնարկութենէ մը կ'երեւի, Մարիթէն (Կրթական Նախարարութիւն) ճանչցուած իբրեւ Իտալիէ<sup>59</sup>:

Ուսումնարանը՝ մեզի ծանօթ առաջին շրջանաւարտները կու տայ 1899 - 1900 տարեշրջանին, վեց հոգի միայն. Առաքել Գարաճեան, Միքայէլ Մուրատեան, Ղազար Նարզակեան, Գրիգոր Թաղարեան, Մարգար Բալուշեան, Աստուածատուր Յովհաննէսեան: 1902 - 1903-ին՝ հինգ հոգի,

պատմութիւն, գիր-գծագրութիւն, ընդամէնը վեց նիւթ: Բ. կարգը՝ ընդամէնը եօթը նիւթ, աւելցած է իրագիտութիւնը: Գ. կարգը՝ ութը նիւթ, աւելցած է աշխարհագրութիւնը: Դասագիրքեր, դասաթամերութեանակ եւ այլ մանրամասնութիւններ չկան:

Նախակրթարանի Ա-Ե. կարգերու դասանիւթերն ու դասաթամերը ներկայացուած են ստորեւ բերուած աղիւսակին մէջ (տես՝ էջ 262): Թիւերը կը նշեն շաբաթական դասաթամերը, գծիկը՝ նշուած դասանիւթը չունենալը, աստղանիշը՝ դասաթամերուն նշուած չըլլալը: Բազմաթիւ պարագաներ տուեալներ չունին, նոյնպէս Զ. դասարանը:

Մանչերու եւ աղջկանց վարժարանները լուրջ տարբերութիւններ ունին: Աղջկանց վարժարանը աւելի ազգատիկ ծրագիր ունի: Աւանդուող վեց լեզուներէն աղջկանց վարժարանին մէջ չկան գրաբարը, թրքերէնը, արաբերէնը, ինչպէս եւ միւս դասանիւթերէն՝ օսմանեան պատմութիւնը, քաղաքացիական կրթութիւնը, տոմարակալութիւնը, եւայլն: Երկու վարժարաններուն մէջ պարտադիր դասանիւթեր են թուաբանութիւն, երկրաչափութիւն, իրագիտութիւն, բնագիտութիւն, ազգային պատմութիւն, ընդհանուր պատմութիւն, աշխարհագրութիւն

Թրքերէն, ապա որոշուած է տալ Հայերէնով: Ուսուցիչ Կ. Միսիրեանը արձանագրած է. «Այս դասը առաջ Թրքերէն լեզուաւ կ'աւանդուէր, ապա որոշուած է տալ Հայերէնով: Բայց փորձը ցուցուց թէ օգտակար չի կրցաւ ըլլալ, ուստի 12-3-1913 Թուականէն սկսեալ Հայերէն լեզուաւ աւանդելու սկսուած է»:

|               | Ա.    |      | Բ.    |      | Գ.    |      | Դ.    |      | Ե.    |      |
|---------------|-------|------|-------|------|-------|------|-------|------|-------|------|
|               | մանչ. | աղջ. | մանչ. | աղջ. | մանչ. | աղջ. | մանչ. | աղջ. | մանչ. | աղջ. |
| Կրօնագիտութ.  | *     | *    | *     | *    | *     | *    | *     | *    | *     | *    |
| Բարոյագիտութ. | 2     |      | 2     |      | 1     | 2    | 1     | 1    | 1     | 1    |
| Աշխ. Հայերէն  | 5     |      | 5     |      | 5     | 5    | 4     | 5    | 2     | 5    |
| Գրաբար        | —     | —    | —     | —    | —     | —    | —     | —    | 2     | —    |
| Ֆրանս.        | 2     |      | 3     |      | 2     | 3    | 1     | *    | 1     | *    |
| Թւմ.          | *     | —    | 3     | —    | 3     | —    | 4     | —    | 4     | —    |
| Արար.         | —     | —    | *     | —    | *     | —    | *     | —    | *     |      |

Դասաւանդութիւնները հաճելի անցընելու փորձեր արձանագրուած են: Ուսուցիչները՝ պայմաններու ներած չափով, մանկավարժական արդի միջոցներու դիմած են նիւթի բացատրութիւններու ժամանակ, գործնական համատեղ աշխատանքներ տարած: Այսպէս, Դ. կարգի բնագիտութեան ուսուցիչ՝ Կ. Միսիրեան, աշակերտներուն սորվեցուցած է օճառ շինել, լուցկի շինել, «կազոզ» շինել, բուսաբանութեան դասանիւթին համար օգնած է ամէն աշակերտի կազմելու ծաղիկներու իր սեփական հարուստ հաւաքածոն, եւ այլն:

Դասացուցակին մէջ հիմնական բաժին ունին նաեւ մանչերու համար՝ մարմնամարզը, զինուորական մարզանքը, գծագրութիւնը, աղջիկներու համար՝ առտնին տնտեսութիւնը, ձեւ ու կարը, ձեռագործը: Աղջիկներն ալ մարմնամարզ ունեցած են: Ասոնց մասնակցած են բոլոր դասարանները միատեղ: Գնահատուած են նիշով, որ ոչ բոլոր դասարաններուն մէջ միջինին մէջ մտած է:

Մանչերու մարմնամարզը կ'ընդգրկէ շուէտական մարզանք, մարզական գործիքներու վրայ փորձեր ու մրցումներ: Ուսուցիչ Կ. Յ. Յովակիմեանը կը գրէ. «Ամբողջ տարին խաղացինք եւ բնա

տասի վրայ: Աշակերտները խիստ քննութենէ անցած են ու ընդհանուր յաջողութիւնը եղած է կիսով: Այսպէս՝ 1912 - 1913 տարեշրջանի ամսավերջի քննութեան արդիւնքներով՝ մանչերու Դ. կարգի 15 աշակերտներէն 7-ը ձախող են, 4-ը՝ վերաքննելի, Գ. կարգի 17 աշակերտներէն՝ 6-ը ձախող, 4-ը վերաքննելի, Բ. կարգի 21 աշակերտներէն՝ 7-ը ձախող, 7-ը վերաքննելի: Այս պատճառով դասարաններու աշակերտները հետզհետէ դարձած են սակաւաթիւ, ձախող փոքրիկներուն դուրս մնալուն պատճառով: Դասընթացքները սկսած են Սեպտեմբերին, ու աւարտած՝ Մայիսի վերջին:

**ԴԱՍԱԳԻՐԲ—** Ներսէսեան Ուսումնարանի դասագիրքերը ընդհանրապէս ստացուած են Պոլիսէն եւ Զմիւռնիայէն՝ անհատներու, պատրիարքարանի, գիրքի գործակալութիւններու եւ կրթական ընկերութիւններու միջոցով: 1870 - 1880-ական թուականներուն հազուագիւտ աշակերտներ սեփական գիրք ունենալու բախտ ունեցած են, ոչ թէ գիրքի չգոյութեան, այլ նիւթական պատճառներով: Ուսումնարանի վարիչները՝ հոգաբարձութիւններ եւ տեսուչներ, միջոցներ գտնելով, հետզհետէ կրցած են իւրաքանչիւր աշակերտի սեփական գիրք ունենալ

թապ» Ա. տարի (Բ. կարգ) եւ Բ. (Գ. կարգ) եւ «Ենի Քրաաթ», Բ. տարի (Ա. կարգ) գիրքերը: Երկրաչափութեան համար Սալիհ Զէքի պէ-  
յին Րիւշտիյէի յատուկ համառօտ երկրաչափութեան թրքերէն զասա-  
գիրքը: Կը յիշուի որ ազգային պատմութիւն աւանդուած է Բասմաճ-  
եանի եւ Պօյաճեանի հետեւութեամբ, իսկ կար ու ձեւը՝ Գալէմֆէրեանի  
մեթոտով: Հաւանաբար ուսուցչի տրամադրութեան տակ դրուած ուղե-  
ցոյց-գիրքեր են: Կարգ մը դասանիւթերու համար յարմար դասագիր-  
քեր չեն եղած, կամ՝ եղածները չեն գոհացուցած ուսուցիչները:  
Այսպէս՝ բնագիտութեան ուսուցիչ Կ. Միսիրեան բուսաբանութեան  
համար անգլերէն զասագիրքէ մը թարգմանաբար կը կազմէ համառօտ  
ձեռնարկ մը, որ հաւանաբար աշակերտները կ'ընդօրինակեն իրենց  
տետրակներուն մէջ<sup>63</sup>:

Եղեռնի տարիներուն Ներսէսեան Ուսումնարանը կը փակուի: Կը վե-  
րաբացուի 1919 թ. Սեպտեմբերի 5-ին: Սկիզբը գործը կը վարէ Ուսուց-  
չական Մարմին մը, 1920 թ.ի գարնան տեսչութիւնը կը յանձնուի Ֆը-  
րանկիւլ Պազըրճեանի: Նոյն տարին սկսած էր գործել նաեւ Ճիտէյտէ  
Թաղի Հայկազեան վարժարանը: Յաջորդ տարեշրջանին, 1920 թ.ի վե-  
րամուտին, երկու վարժարանները կ

## THE NATIONAL NERCESSIAN SCHOOL OF ALEPPO

HAGOP CHOLAKIAN

### (Summary)

The history of the Armenian community of Aleppo goes back to the Middle Ages, while the first Armenian school was founded in the 16th century. During the middle decades of the 19th century, the community became enthusiastically interested in improving its educational facilities. Thus on February 21, 1876, the National Nercessian School of Aleppo, comprising two different sections, one for boys and one for girls was founded. During the next decades, the school lived up to the aspirations of its founders, and benefited the Armenian community. But the school had to close its doors during the First World War because of the Turkish persecution of the Armenians. However, the school resumed its function in 1919. In the academic year of 1920-1921, the Nercessian School was merged with the newly founded Haigazian School, another Armenian school in the city. The united school was named The National Haigazian School of Aleppo.

The article discusses the administrative problems of the Nercessian National School, its educational policies, the academic curriculum, teachers with a long record of service, etc.